

Світлана Андрєєва

Сень Д.В. Казачество Дона и Северо-Западного Кавказа в отношениях с мусульманскими государствами Причерноморья (вторая половина XVII – начало XVIII в.): монография / Д.В. Сень. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2009. – 280 с.

Дана праця продовжує цикл публікацій автора по вивченню масштабної наукової теми – козацтво Дону у відносинах з оточуючими мусульманськими державами (Кримським ханством та Османською імперією), що охоплює цілу епоху – XVI–XIX ст. У центрі уваги дослідника – виявлення та типологія неконфронтаційних практик козацтва у взаєминах з мусульманськими сусідами, що значно розширює предметне поле козакознавства, демонструє історичні альтернативи так званому «генеральному» («російському») вектору історії Дону. У попередній монографії Д.В. Сень (Сень Д.В. «Войско Кубанское Игнатово Кавказское»: исторические пути казаков-некрасовцев (1708 г. – конец 1920-х гг.). Изд. 2-е, испр. и доп. – Краснодар, 2002) досить детально висвітлено історію козаків-некрасівців. Автора, безумовно, можна вважати на сьогодні найбільшим фахівцем у цій галузі. Однак означена наукова проблематика за хронологією та змістом значно ширша за питання соціальної адаптації на території Кримського ханства та Османської імперії кількох сот козаків, учасників Булавінського повстання. Випадок некрасівців – не унікальний і не поодинокий, вони – лише фрагмент загальної картини тривалих та складних контактів частини «козацького світу» з мусульманським оточенням.

Треба також відзначити, що Сень Д.В. розглядає козацтво як фактор зовнішньої та навіть внутрішньої політики Гіреїв та Османів, які були не проти мати їх в підданстві і розглядали як потенційних союзників в боротьбі з Росією.

У рецензованій монографії досліджено різні аспекти відносин козацьких спільнот Дону та Північно-Західного Кавказу (Кубані) з Кримським ханством та Османською імперією в другій половині XVII – початку XVIII ст., хоча зустрічаються виправдані ретроспективні екскурси в історію регіону XVI – першої половини XVIII ст. Заявлені автором плани продовження теми в наступному монографічному дослідженні пояснюють деяку «незавершеність» викладу початкового етапу адаптації козаків-некрасівців на території Кримського ханства у 1710-х роках. Наступне видання планується доповнити ще двома главами. В одній з них піде мова про перебування козацьких спільнот на території Кримського ханства у XVIII ст. із виокремленням двох основних аспектів – воєнна історія в контексті зовнішньої політики Гіреїв та релігійне життя. У другій главі історія козаків Кубанського ханського війська, запорожців та чорноморців буде вписана в історію кризи кримсько-османського панування в Північно-Східному Причорномор'ї в останній третині XVIII – на початку XIX ст. Таким чином,

узагальнюючого сенсу набувають огляд джерел, а також концептуальні та методологічні основи дослідження, викладені у вступі та на початку першої глави рецензованого видання.

У цілому структурування рецензованої монографії є виправданим, відбиває складність внутрішніх процесів на Дону та розвиток міжнародної ситуації в регіоні.

У першій главі подано загальну характеристику взаємин донського козацтва з Кримським ханством та Османською імперією в другій половині XVII ст. Автор визначив нові реалії встановлення в останній третині XVII ст. фіксованих кордонів із відповідними наслідками для Війська Донського зменшення прибутків від несанкціонованих походів та набігів на володіння Гіреїв та Османів. Автор показує, що саме в 1670–1680-ті роки стали зламними для донського козацтва, по суті – фронтірного утворення, яке змушене було шукати нових моделей взаємин з Росією. Реакція частини козацтва на системні обмеження і переслідування призвели надалі до історично виправданого кроку – переходу частини донців-нонконформістів в кримське підданство.

У другій главі події «донського розколу» представлені у зв'язку з процесами становлення козацтва на річках Кумі, Аграхані, Кубані. Пошук нових стратегій виживання в умовах «релігійної війни», власне поразка старообрядчеського руху на Дону, співвіднесені з начальним етапом освоєння донськими козаками Північно-Західного Кавказу (1680–1690-ті роки).

У третій главі розглянуто початковий етап складання військової організації та соціальної адаптації козацьких спільнот на території Кримського ханства наприкінці XVII – початку XVIII ст. Основну увагу приділено діяльності К. Булавіна на Дону та його ролі в подальшому переселенні досить великої кількості донських козаків на Правобережжя Кубані. Щодо І. Некрасова, то він постає не просто сподвижником К. Булавіна, а виконавцем його замислу. Автор вважає, що діяли некрасівці без попередніх домовленостей з Бахчисараєм, скоріше за все, правлячий хан Каплан-Гірей не відразу узнав про цю подію. Тому козаки дуже ризикували, вступивши в кубанські володіння хана. Вони діяли аналогічно попереднім випадкам і могли сподіватися на прихильне ставлення місцевого ногайського населення. Проблему розглянуто на тлі міжнародного положення Росії та мусульманських держав Причорномор'я на початку XVIII ст., у тому числі, й у зв'язку з переходом частини українського козацтва та запорожців на чолі з І. Мазепою під кримську та османську зверхність

Визнаючи самостійне і важливе значення зовнішньополітичних аспектів, саме – відносин з мусульманськими країнами та загальної еволюції міжнародної ситуації в регіоні, треба сказати про достатню увагу автора до соціальних процесів на Дону, інституалізації Війська Донського в політичному організмі Російської держави. Задекларувавши «ситуаційний підхід» (завдання якого – виявлення дієвих учасників історичного процесу та

їх взаємодії, розкриття логіки їх поведінки і на цій основі – реконструкція ситуації взаємодії у всій повноті (С.45)) і відмовившись від спрощеного класового підходу (наприклад, С.255), Д.В. Сень, однак, практикує певний поліметодологізм при соціальних характеристиках донського козацтва та його окремих груп та спільнот.

На нашу думку, без належних застережень автор оперує терміном «козацтво Кримського ханства» та похідними від нього для характеристики козацьких спільнот на території та в підданстві Кримського ханства.

Інтерес представляє викладений автором ментальністний вимір козаків як представників прикордонних спільнот, які бачили в кримцях та турках не абстрактних ворогів, а різних людей та людські спільноти, сусідів по кордону, загрозливих або налаштованих дружньо. Тобто, неможливо говорити про існування загальної негативної позиції козаків по відношенню до Криму та Османської імперії. Автор чітко констатує: «Такої єдиної позиції ніколи не існувало» (С.13).

Приємно вражає обізнаність Д.В. Сеня з сучасною україномовною літературою з різних галузей козакознавства, і сподіваємося, це дозволить надалі узагальнити досвід перебування козацьких спільнот під зверхністю мусульманських держав в широкому географічному та хронологічному вимірі.

Рецензоване видання адресоване історикам, етнографам, сходознавцям, козакознавцям. Це ґрунтовне наукове дослідження, дещо обтяжене фактажем та цитуванням джерел, орієнтоване перш за все на фахівців. Однак, актуальність теми та великий суспільний інтерес до неї (зокрема, до неконфронтаційних практик у взаєминах з мусульманськими народами та державами) дозволяє говорити про необхідність перевидання книги в науково-популярній формі.